פוליטיקה

כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים

גליון מספר 21 | קיץ 2012, תשע"ב

גליון כללי

המכון ליחסים בינלאומיים
ע"ש לאונרד דיוויס
The Leonard Davis Institute
for International Relations

האוניברסיטה העברית בירושלים
The Hebrew University of Jerusalem

עיצוב כריכה: זוגרמי

תוכן עניינים

דבר העורך 2

ליאור אבני - מיקוח אילם בין מדינה לארגון תת-מדינתי:
ישראל וחִזְבאללה מהבנות "דין וחשבון" עד "ענבי זעם", 1993-1996 4

ארנון גוטפלד - מ"ניקל גראס" ל"סופה במדבר":
התפתחות יכולות ההתערבות האמריקנית במזרח התיכון..... 34

אפרת זילבר - סגירת מוסדות חינוך ביהודה, בשומרון וברצועת עזה
בתקופת האינתיפאדה (1987-1993): השלכות פנים-חברתיות..... 68

חיים כהן וערן ויגודה-גדות - ציבור ורפורמה בעידן של ניהול ציבורי חדש:
בחינה אמפירית של תדמית ארגונית, של שביעות רצון ושל עמדות הציבור
כלפי רפורמה בארגונים ציבוריים..... 94

רונן א' כהן - מדינה במעבר ופוליטיקה בשעת מבחן:
יחסי המֶגַ'אהִדִין חַ'לְק והממשלות העיראקיות..... 123

רפי נץ-צנגוט - הסיבות לעזיבת הפליטים הפלסטינים במהלך מלחמת העצמאות
בראי מחקריהם של יהודים מן הארץ ומן העולם..... 151

ענת פלדמן - קהילות אמונה חדשות:
המקרה של קהילת מבקשי הנס..... 180

מתן שרקנסקי - השפעת נוסחת הבחירות על תוצאות הפריימריז
בארצות הברית ב-2008 211

אורן ברק - סקירה על ספרו של יגיל לוי,
מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות..... 230

ניסים כהן - סקירה על ספרם של דוד נחמיאס, אורי ארבל-גנץ ואסף מידני..... 235

ליאור אבני*

מיקוח אילם בין מדינה לארגון תת-מדינתי: ישראל וחִזְבאללה מהבנות "דין וחשבון" עד "ענבי זעם", 1993-1996

א. מבוא

חקר היחסים הבין-לאומיים מוביל אותנו לא פעם לדיון בשאלות של מלחמה ושלום, ובכלל זאת לדיון במשא ומתן בין מדינות, במיקוח ובהגעה להסכמים. אך לא רק מדינות ממלאות תפקיד של שחקניות במערכת הבין-לאומית, אלא גם ארגונים וגופים כגון תאגידים חוצי לאום או ארגוני טרור וגרילה.

מאמר זה מבקש לעסוק הן בשאלת היחסים בין מדינות לבין ארגונים תת-לאומיים, אגב הדגשת ארגוני גרילה וטרור, והן בתצורות של היחסים הללו במשא ומתן בין שני צדדים שלכאורה אינם נושאים ונותנים כלל. הסוגיה העיקרית עוסקת בהיתכנותם של הסכמים והבנות בין שני צדדים הנתונים בסכסוך המתאפיין בפערי עוצמה בולטים, באיבה הדדית ובהיעדר תקשורת מובהק. האם יכול להתקיים משא ומתן בין צדדים שאינם מעוניינים בדו-שיח? האם יש אפשרות להסכמה בין צדדים שאפילו אינם מוכנים להכיר זה בזה כשחקנים לגיטימיים? האם ארגון קטן וחמוש יכול לשאת ולתת עם מדינה ריבונית כשווה ערך?

בניסיון לענות על השאלות הללו אציג במאמר מודל העוסק ב"מיקוח אילם", כלומר במיקוח ללא תקשורת המתקיים רובו ככולו באמצעות מעשים ופעולות. מודל זה נועד במקורו לבחון את היחסים בין מעצמות העל המצוידות בנשק גרעיני. אדגים את הרלוונטיות של המודל ליחסים בין מדינה לבין שחקן לא מדינתי על יסוד הספרות התאורטית הקיימת בנושא. השערתי היא כי אינטרס משותף מינימלי של הימנעות מהסלמה יכול לשמש בסיס למשא ומתן ולהבנות שייושמו, כאמור, בעיקר במעשים ופחות במגעים מילוליים. הבנות אלה לא

---

* המחבר מבקש להודות לחרמונה ולאל"מ (מילי) איקא עטיה, הוריה של ענבר עטיה ז"ל, על מלגת "קרן ענבר" (www.keren-inbar.org.il) שבה זכה חיבור קודם שעליו מתבסס מאמר זה.

ישמשו בסיס להסכם קבוע, אלא יידרשו לתהליך של אשרור מתמשך שבמהלכו ייבחנו וימתחו את גבולותיהן שוב ושוב.

בחינת התאוריה תתבסס על המקרה האמפירי של יחסי ישראל וחזבאללה בשנות התשעים, שבמהלכן הגיעו שני הצדדים להבנות לגבי כללי המשחק ביניהם. ההבנות תקפות בחלקן עד היום. הבנות אלה הועלו אמנם בסופו של דבר על הכתב, אך עוצבו ונוצרו על ידי פעולות אלימות מצד שני הצדדים, תוך כדי שהם אינם מכירים זה בלגיטימיות של זה ובלא שהתקיים ביניהם משא ומתן ישיר.

אף שהמאמר דן בתהליכים ובהתרחשויות שהתחוללו בעיקר בשנים 1992־1996, ניתוח המיקוח הסמוי והאלים באותן שנים והבנת ההסכמות שנבעו ממנו עשויים לשמש בסיס להבנת יחסי שני הצדדים מאז ועד היום.

1. מיקוח אילם: הגדרה מושגית

בבואנו לדון בנושא המיקוח הסמוי או האילם (tacit bargaining), מושג שמקורו בכתביו של הכלכלן האמריקני תומס שלינג (Schelling), יש להבחין בינו לבין משא ומתן מהסוג המקובל (שלינג, 1981; Schelling, 1960). בהמשך אדון במאפייניו הייחודיים של המיקוח האילם, אך תחילה יש להבדילו ממשא ומתן רשמי. אמנם בשני המקרים מתרחש מיקוח, אך במגבלות ובהשפעות שונות (Downs and Rocke, 1990: 10; Ikle, 1964: 3–4). מיקוח אילם נבדל ממשא ומתן בארבעה ממדים: יעד, אמצעים, ערך ותזמון.

יעד: בעוד שבמשא ומתן שואפים הצדדים להגיע להסכם הניתן לאכיפה במסגרת החוק הפנימי או הבין-לאומי, במיקוח אילם ההסכמה יכולה להיות בלתי ניתנת לאכיפה, או אף להיתפס כלא חוקית. היעד איננו עשיית הסכם אלא שימור סטטוס קוו קואופרטיבי, מערכת של כללים לא כתובים ומגבלות ותיאום הדדי של התנהגויות וציפיות (Langlois and Langlois, 1996: 571; Schelling, 1960: 59; Bar-Siman-Tov, 1980: 10). בשני המקרים התוצאה אינה בהכרח אידאלית בעיני כל אחד מהצדדים, אך עדיפה על פני החלופות האפשריות. כל צד שולט במידה מסוימת ביעד הרצוי ליריבו ויכול להשיג יעד זה בפשרה, בחילופין או בשיתוף פעולה יותר מאשר על ידי פעולה חד-צדדית (שלינג, 1981: 19; Ikle, 1964: 26–28).

אמצעים: במשא ומתן הכלי העיקרי הוא הצעות רשמיות והצעות שכנגד. במיקוח אילם יש אמנם הצעות, אך המילים נחשבות משמעותיות פחות מאשר המעשים, אלא אם כן יש להן גיבוי אמין של פעולות שיכולות לגבות מחיר ממשי

או להעניק גמול מועיל (Langlois and Langlois, 1996: 571; שלינג, 1981: 151). בהקשר זה, מלחמה היא תהליך של מיקוח שבו איומים, הצעות ותגובות נגד מחד גיסא, והבטחות לוויתורים ולתמריצים מאידך גיסא מתבטאים במעשים ולא במילים, או מתבטאים במעשים המלווים במילים (שלינג, 1981: 157־160; Bar-Siman-Tov, 1980: 38). כאן גם טמונה מגבלה של המיקוח הסמוי, מפני שמעשים אינם מילים נבובות, והם עלולים לגבות מחיר ביטחוני או כלכלי כבד (Downs and Rocke, 1990: 14).

ערך: הסכם שהושג במשא ומתן מוערך בהתאם ליתרונות שהוא מקנה לצדדים השונים, למחירי אכיפתו ולאי-הוודאות הכרוכה ביישומו. לעומת זאת במיקוח אילם, המדיניות הנראית לעין של שני הצדדים היא זו היוצרת ציפיות. הערך הוא בסטטוס קוו שנוצר בעקבות המדיניות הזו, על אף אי-הוודאות לגבי המשכה בעתיד, כלומר בעצם קיומן של ציפיות מהצד השני, ולא בהכרח בפעולה עצמה שצד זה צפוי לבצע (Schelling, 1960: 261; Langlois and Langlois, 1996: 572). עצם אי-הוודאות בכך שאם יופר הסטטוס קוו הקיים אפשר יהיה לגבש סטטוס קוו אחר במקומו, יוצר תמריץ לשמירה על ההבנות שהושגו (Ikle, 1964: 7–8; Bar-Siman-Tov, 1980: 11).

תזמון: משא ומתן יכול להיות ממושך מאוד, אך ה"משחק" מסתיים עם ההגעה להסכם. הבעיות והמחירים מובהרים, וכל שינוי בתנאים דורש סבב חדש של משא ומתן (Downs and Rocke, 1990: 10–11). לעומת זאת במיקוח אילם תמיד יש "מחר", המשחק נמשך, ורכיביו יכולים להתפתח עם הזמן. ההסדרים לובשים לעתים צביון זמני, תוך כדי נכונות לנטוש אותם או לדון בהם אם ישתנו התנאים (Lipson, 1991: 538). גם אם ה"משחק" עשוי להסתיים ביום מן הימים, זה יקרה בזמן שאף לא אחד מהשחקנים יוכל לחזות אותו או לשלוט בו (Langlois and Langlois, 1996: 572).

מאפיינים: המאפיין הבולט ביותר הוא הסתמכות המיקוח האילם על מעשים ולא על מילים. מכאן שמו, מיקוח אילם וסמוי, להבדיל מגלוי וממילולי. כל צד צופה בהתנהגותו של הצד השני ומפרש אותה, בידעו שהתנהגותו נצפית, מפורשת ומעוררת ציפיות. כל צד פועל מתוך מודעות לציפיות שהוא יוצר (Schelling, 1960: 21). תכונה זו היא אחת מחולשותיו של המיקוח האילם: לעתים מתפרשת התנהגותו של צד אחד בעיני הצד האחר באופן שגוי שאינו תואם את כוונת מבצע הפעולה. כך למשל מחווה יכולה להתפרש כחולשה, תגובה עשויה להתפרש כיוזמה תוקפנית, ומדיניות הנובעת משיקולים פנימיים עלולה להצטייר כמדיניות חוץ. נוסף על כך "אוצר המילים" של המיקוח הסמוי מוגבל למדי ומתקשה להתמודד עם משא ומתן רב-ממדי, ולכן נעשה בהקשרו של תפוקה

מדינית יחידה אחת, שהיא במקרה שלנו מניעת הסלמת הלחימה (Downs and Rocke, 1990: 16).

באילו תנאים יעדיפו מדינות מיקוח אילם על פני משא ומתן גלוי? היכולת להתמקח מעידה על קיומו של אינטרס משותף, אך לא תמיד מתקיימת תקשורת ישירה בין שני הצדדים. יש מקרים שבהם אין שיתוף הפעולה הדרוש למיקוח. כך למשל כל צד פועל באופן חד-צדדי ובוחר את הדרך האסטרטגית הטובה ביותר בעיניו בהתחשב במגבלות שמטילות עליו הבחירות של הצד השני. כדי שייווצר שיתוף פעולה אילם בין הצדדים, יש צורך בציפיות משותפות (Ikle 1964: 2; Lipson, 1991: 499–500).

לדברי שלינג יש צורך באינטרס משותף כלשהו, ולו לשם מניעת נזק הדדי. לפיכך חייבת להיות מודעות לצורך לגרום לצד שכנגד להעדיף את התוצאה המקובלת גם על הצד הראשון (שלינג, 1981: 16, 19). יכולתו של צד אחד להשיג את מטרותיו תלויה אפוא בבחירותיו ובהחלטותיו של הצד השני. במקרה כזה הצורך בתיאום גובר על הקונפליקט. גם כאשר הצדדים אינם בוטחים זה בזה ואינם מתקשרים ישירות, הם יכולים להגיע לתיאום באמצעות התבססות על נקודות סף ברורות, כלומר על הבחנות פשוטות של "הכול או לא כלום", שסביבן נבנות מגבלות על הנזק ההדדי. מדובר בהבדלים המתבססים על הגדרת **סוג** מסוים, כמו הימנעות משימוש בנשק גרעיני, מפגיעה באזרחים או מחציית קו גבול מסוים, ולא על הגדרת **מידה** מסוימת של חריגה (שלינג, 1981: 147־148; Schelling, 1960: 5, 53).

המיקוח הסמוי, אם כן, מתבסס במידה רבה על הצבת "מפתנים" או "קווי תיחום", על הימנעות מחצייתם, על איום מפני חצייתם או על תגובה מסוימת בגין חצייתם. למפתנים הללו אין משמעות טקטית או תחזוקתית משלהם, וחשיבותם היא בבהירותם ובהבחנה בהם מצד הגורמים המעורבים (שלינג, 1981: 148־149).

מיכה בר מתאר את המפתנים הללו בספרו כ"קווים אדומים" המְתַחמים אינטרסים אסטרטגיים חיוניים שפגיעה בהם תגרור בהכרח תגובה (בר, 1990). בר מניח כי מדינה המעוניינת בסטטוס קוו יוצרת את הקווים הללו ככללי משחק שמטרתם להרתיע את המדינה הרוויזיוניסטית מפני שינוי הסטטוס קוו.

תפקודם של הקווים ככללי משחק דורש הכרה בהם ככאלה מצד היריב, עובדה ההופכת את הקו האדום מכלי הרתעתי גרדא לכלי במיקוח אילם. אף שמודל המיקוח האילם מציע תמונה סטטית של סטטוס קוו מול רוויזיוניזם, הבדל זה אינו כה מובהק: לעתים הקו האדום נקבע חד-צדדית על ידי מדינה אחת או בהסכמה אילמת או מפורשת עם מדינה שנייה. במצב כזה עלול להיווצר רושם

בקרב המדינה השנייה כי הראשונה איננה מחויבת לאינטרסים שאינם נכללים במסגרת הקו האדום. כך יוצרת המדינה השנייה סטטוס קוו משלה, שאותו המדינה הראשונה מטבע הדברים יכולה לשאוף לשנות (שם: 16, 27, 31־32, 42).

עצם קיומו של הקו האדום, בייחוד אם הוא מתבסס על "מפתן" ברור לעין, יכול לשמש את הצד השני כאמצעי לאיתות במסגרת מיקוח אילם. מדינה רוויזיוניסטית החוצה קו אדום שהציבה "מדינת סטטוס קוו" עושה זאת לעיתים בתגובה על מה שנתפס בעיניה כשינוי של הסטטוס קוו לרעתה. לפיכך עצם קיומו של הקו האדום אינו מאפשר לייחס למדינה אחת תפקיד קבוע של "מדינת סטטוס קוו" בעוד שמדינה אחרת תהיה המדינה הרוויזיוניסטית. במקרים מסוימים קו אדום עלול להפוך לרועץ ליוצרו, מפני שהלה לא תמיד ירצה או יוכל להגיב על חצייתו, אך הצד השני ייאלצו לעשות זאת. יתרה מכך הסטטוס קוו עצמו עלול להפוך לפרובוקציה מתמדת כלפי יריב שעליו נכפה (שם: 159).

חלוקת התפקידים בין "מגן הסטטוס קוו" לבין "יוזם השינוי" איננה מוחלטת אפוא אלא יכולה להשתנות עם הזמן, בהתאם לאופיים הדינמי של ההסדרים במסגרת מיקוח אילם (Lipson, 1991: 538). קשה לזהות את הסיבה להימנעות מחציית הקו האדום. הימנעות זו יכולה לנבוע מן ההרתעה הגלומה בקו האדום, מסיבות פנימיות או מהיעדר עניין (בר, 1990: 29). קווים אדומים הם חלק חשוב במיקוח האילם במסגרת המפתנים הברורים שהגדיר שלינג, ומיקוח על בסיסם מתבצע אגב ציות למגבלות שהם מציבים או אגב שבירת המגבלות הללו, על ידי העברת מסרים לא מילוליים. קו אדום, אם כן, הוא כלי משחק במיקוח האילם ובד בבד תוצאה שלו. כדי שיהווה כלל ביחסים בין שני צדדים עליו לזכות בהכרה הדדית. קו אדום, הנתקל בהתעלמות מצד היריב שלמולו הוצב, מחטיא את תפקידו. המיקוח האילם סביב קו זה מתבצע על ידי פעולות ותגובות, אגב הטלת מגבלות שהפרתן או שציות להן יהיו גלויים לעין ומובנים לכול (שלינג, 1981: 151־152, 155).[1]

התאוריה של מיקוח אילם נוצרה בתקופת המלחמה הקרה, ובאה לעסוק בראש ובראשונה ביחסיהן של שתי מעצמות העל הגרעיניות. הדוגמה המובהקת לקו אדום, שאליה מתייחס שלינג עצמו, היא ההימנעות משימוש בכל נשק גרעיני שהוא במסגרת האינטרס להימנע מנזק הדדי ומהידרדרות להשמדה הדדית מובטחת (Mutual Assured Destruction – MAD) (Schelling, 1960: 5). אך עד כמה תאוריה זו מתאימה לעיסוק בהקשר שאינו גרעיני, ויתר על כן, בעימות

[1] שלינג (1981: 163, הערה 11) מציין גם כי יצירת קשר בין פעולה לתגובה היא דרך להראות כי הכללים עדיין קיימים אף שכלל מסוים הופר. כללים אלה ניתנים לאכיפה רק על ידי איום התגובה ההדדית.

א-סימטרי בין שחקנים שאחד מהם איננו מדינתי? בסעיף הבא אנסה להתאים את התאוריה למקרה כזה.

2. מיקוח אילם במערכת א-סימטרית

בבואנו לבחון את מודל המיקוח האילם על מערכת א-סימטרית יש להגדיר תחילה מהי הא-סימטריה שאליה אנו מתכוונים. בהקשר שבו עוסק מאמר זה מדובר, כאמור, בסכסוך בין שני צדדים שהא-סימטריה ביניהם מוגדרת על בסיס פערים במשאבי העוצמה: כך למשל שחקן חלש שסך משאבי העוצמה שלו - בעיקר המשאבים הצבאיים - נמוכים במידה רבה מזה של השחקן החזק (למשל מעצמה אזורית). לפיכך השחקן החלש אינו מהווה כלל איום צבאי ישיר על ביטחון החזק, ותבוסתו ודאית במקרה של התנגשות קונבנציונלית בין השניים (כגן, 2000: 10). לפערי העוצמה הצבאית יש חשיבות לא מבוטלת בעבור מיקוח אילם, מפני שכפי שתואר בסעיף הקודם עיקר המיקוח נעשה באמצעות מעשים ולא במילים, וברי כי עוצמה צבאית משמשת כלי עיקרי בהעברת מסרים על ידי מעשים או בהימנעות מהם (שלינג, 1981: 16).

לכאורה, דומה שאין מקום רב להעמיק את הדיון במיקוח ובמשא ומתן בין שני צדדים שהסכסוך ביניהם הוא א-סימטרי מן הבחינה הצבאית, מפני שפערי העוצמה אמורים להבטיח כי הצד החזק יכפה את רצונו על הצד החלש וימנע את מימוש האינטרסים של החלש. אך המחקר בתחום העימותים הא-סימטריים מלמד דווקא כי אחד המאפיינים הבולטים שלהם הוא הפער הבולט בין יכולות צבאיות לבין היכולת להכריע את המערכה. להלכה אפשר היה לצפות כי הצד החזק יוכל לפעול כרצונו ובניגוד לרצונו של הצד החלש, אך למעשה נוצר עימות שבו אין זה מובטח שידו של החזק תהא על העליונה (Mack, 1975: 177; Arreguin-Toft, 2001: 93–96; Kober, 2002: 27).

"צדדים" ו"שחקנים" הם מושגים המתייחסים בדרך כלל למדינות או לקבוצות של מדינות, אך באותה מידה הם יכולים להתייחס לממשלות הנלחמות במורדים או לעימותים בין קבוצות תת-מדינתיות ולא מדינתיות מול מדינות או קבוצות לא מדינתיות אחרות (הכט, 2004: 52; Zald, 1990: 394–399; Posen, 1993: 103–124; Kober, 2002: 17).

כאשר מתרחש עימות א-סימטרי בין שחקן חלש לבין שחקן חזק, הניצחון אינו מושפע מן העוצמה הצבאית בלבד. אנדרו מאק טוען כי שחקנים חלשים רואים את האינטרסים שלהם בסכסוכים כמשחק סכום אפס, ולכן הם נחושים יותר מאשר השחקנים חזקים, אשר עבורם הסכסוך מוגבל, ולכן הם אינם נכונים תמיד

לשאת את מחירו (Mack, 1975: 177, 179, 181–182). איבן ארגוין-טופט מתייחס לסוגיית התמשכותם של סכסוכים א-סימטריים ומציע תזה חלופית של אינטראקציה אסטרטגית (Arreguin-Toft, 2001: 98–99). לפי תאוריה זו יש ארבע אסטרטגיות אפשריות, שתיים התקפיות ושתיים הגנתיות, המתחלקות לגישה ישירה ולגישה עקיפה. האסטרטגיות ההתקפיות הן: מתקפה ישירה על ידי כוחות צבא; גישה עקיפה של "ברבריות" (barbarism) הכוללת פגיעה באזרחים, הרס תשתיות ועינויים. האסטרטגיות ההגנתיות הן: מגננה ישירה בכוחות צבא (על ידי כוחות צבא קונבנציונליים); נקיטת גישה עקיפה של לוחמה נמוכת עצימות כגון גרילה והתשה. במתקפה ישירה מול מגננה ישירה או בברבריות נגד לוחמה נמוכת עצימות מתבטאת עוצמתו של הצד החזק, ואולם במקרים של מתקפה ישירה על גרילה או של ברבריות מול מגננה ישירה, השחקן החלש זוכה ליתרון, ונוצרת התשה השוחקת את נכונות החזק לשאת את המחיר, שכאמור אינו נתפס בעיניו כמחויב המציאות (שם: 98־99, 121־122).

כאשר עוסקים בסכסוך א-סימטרי, שאחד מצדדיו איננו שחקן מדינתי, הסכסוך כולל לעתים גם תהליך של "ניוול" (villainization), כלומר הצגת צד בסכסוך כנבל (villain) לא לגיטימי בגלל שיטות פעולתו. ה"נבלים" הם קבוצות או מדינות "סוררות" (rogue) שאינן רואות בהכרח פסול במעשיהן, אך מוגדרות כך על ידי מדינות סטטוס קוו (Spector, 1999: 311–313). מכאן סבורני כי הסובייקטיביות של מושג הנבל מעידה על כך שאין זה נכון להציג את הניוול באורח חד-צדדי, שבו צד אחד שואף לסטטוס קוו נורמטיבי ואילו הצד האחר שואף להפרתו באמצעים פסולים. לשיטתי ראוי להציג זאת כניוול דו-צדדי, שבו כל צד רואה בצד השני נבל.

הניוול הוא מעגלי: אם הגדרת היריב "נבל" מצדיקה פעולה נגדו אפילו באמצעים שבמצב אחר היו נחשבים פסולים, התוצאה הצפויה היא "ניוול" של המבצע והתרת הרסן בתגובה כלפיו, וחוזר חלילה. במסגרת מודל האיזון האסטרטגי אפשר להניח כי שני הצדדים יראו זה בזה "נבל" (Mack, 1975: 181–182; Spector, 1999: 311–313; Arreguin-Toft, 2001: 121–122).

הגדרת שחקן בתור נבל שוללת לכאורה את האפשרות לשאת ולתת עמו, כדי שלא להפגין חולשה או הכרה בתוקפנותו ובתביעותיו. אם בצד אי-הרצון במשא ומתן יש גם אי-רצון בקיפאון ובהמשך המצב הקיים, הפנייה למיקוח אילם הופכת לאפשרות סבירה ורלוונטית. גם אם הנבל יכול "לחדול מניוולו" אם יעמוד בתנאי סף מסוימים ובכך יוכשר משא ומתן רשמי עמו, הדרך לשלב זה תתבסס על משא ומתן ללא תקשורת ישירה ועל אינטרס משותף מזערי בין הצדדים, גם

ללא הכרה הדדית בלגיטימיות (Schelling, 1960: 5, 53, 261; Langlois and Langlois, 1996: 572; Spector, 1999: 310, 313, 327–330).

ב. העימותים וההסדרים בין ישראל לחזבאללה כמקרי מבחן

כדי לבחון את מודל המיקוח האילם במסגרת יצירת הבנות בסכסוך א-סימטרי אתמקד ביחסי הגומלין בין ישראל לתנועת חזבאללה (בעברית "מפלגת האל") הלבנונית בשנות התשעים של המאה העשרים. בתקופה זו התחוללו כמה התנגשויות אלימות בין מדינת ישראל לבין חזבאללה, ובעקבות שני מבצעים צבאיים - מבצע "דין וחשבון" (25-31 ביולי 1993) ומבצע "ענבי זעם" (11-27 באפריל 1996) - אף הושגו הבנות שהגדירו והגבילו את הלחימה.

ידוע אמנם כי התנהלו מגעים חשאיים ועקיפים בין ישראל לחזבאללה באמצעות מתווכים (בויאר, 1997: 36, 49; אדליסט וכפיר, 2000; Murphy, 1996: 7–10; Darwish, 1996: 11–15; Norton, 1998: 153), אך טענתי היא כי הַקְשֶׁר בין הצדדים התבטא בעיקר במעשים ובפעולות שטח שגיבו את המילים. במילים אחרות עיקר יחסי הגומלין בין הצדדים התבטאו בעשייה ובפעולה (שלינג 1981: 151; Bar-Siman-Tov, 1980: 38; Langlois and Langlois, 1996: 571).

1. רקע: ישראל וחזבאללה

לאחר מבצע שלום הגליל (1982) שבו הגיעו כוחות צה"ל לעומק שטחה של לבנון, ישראל נסוגה לאזור ביטחון שהוקם בדרום לבנון בראשית שנת 1985. הארגונים הפלסטיניים שנגדם נוהל מבצע שלום הגליל נעלמו, וישראל מצאה את עצמה מתמודדת עם ארגונים לבנוניים מקומיים, שיעים לרוב, שזכו בגיבוי ובתמיכה מצד האוכלוסייה המקומית (ארליך, 1997: 19; חלמיש, 1999: 20). אחד הארגונים הללו הוא חזבאללה, שתפס את מקומה של תנועת אַמַל (בעברית "תקווה") ולימים, לאחר מאבק אלים בין שני הארגונים, אף הפך לארגון השיעי הבולט ולשחקן המרכזי ב"התנגדות" לישראל (ארליך, 1997; ביילין, 1998: 28; סובלמן, 2003: 16).

סקירה מקיפה של מבנה חזבאללה ולחימתו בישראל חורגת מיריעתו של מאמר זה,[2] אך לענייננו מן הראוי לפרט תחילה את הא-סימטריה בין הצדדים. לפי

[2] לסקירה כזו ראו למשל Qassem, 2005; Norton, 2007.

הנתונים הקיימים, עם חזבאללה נמנו בתקופה הנידונה 3,000־5,000 פעילים חמושים, ומהם רק כמה מאות לוחמים פעילים, שהיו חמושים בנשק קל, בטילי נ"ט ובארטילריה קָנִית ורָקֶטִית, בעוד שסך כוחה הצבאי של ישראל היה 140,000־175,000 חיילים בסדיר ועוד כ-400,000 במילואים, מצוידים בנשק כבד ובזרוע אוויר (Jaber, 1997: 38; Luft, 2000: 14; Sela, 2007: 66; *The Military Balance*, 1991–1997).[3]

בהתאם להגדרות הסכסוך הא-סימטרי, שתיארתי לעיל, חזבאללה לא יכול היה להכריע את ישראל, ובד בבד הוא לא הוכנע על ידיה. מצד אחד לא קיבל חזבאללה את תכתיביה של ישראל, ומצד אחר לא התנהל משא ומתן ישיר בין הצדדים.

את היעדר התקשורת בין הצדדים ניתן לתלות ב"ניוול". מעניין לשים לב במקרה זה כי למרות היות חזבאללה ארגון לא מדינתי, שאף שלח את ידו לטרור ולגרילה נגד ישראל, דווקא מידת הדה-לגיטימציה מצדו כלפי ישראל הייתה רבה יותר מגישתה הרשמית של ישראל כלפיו.

ישראל נקטה כלפי חזבאללה את הטקטיקות ה"ברבריות" המקובלות נגד נבלים, כגון: פגיעה אישית במנהיגיו למטרות ענישה וסיכול. כך למשל חוסל ב-16 בפברואר 1992 מנהיג הארגון עבאס מוסאווי[4] בירי טילים ממסוק ונחטפו מוסטפא דיראני והשיח' עבד אלכרים עובייד.[5] ההנחה הייתה כי אנשי צמרת חזבאללה ירסנו את פעילותם מחשש לחייהם ולחיי בני משפחותיהם (ברנע, 1992; שדה ומנסור, 1992; בויאר, 1997: 84). עם זאת, לרוב הקפידה ישראל להפריד בין הארגונים האזרחיים המסונפים אל חזבאללה והתמקדה בזרוע הצבאית של הארגון (חלמיש, 1999: 20, 26; Gordon, 1998: 19).

אי-הנכונות לשאת ולתת עם הארגון מבוססת על "ניוול" מסוים, והראיה לכך היא שהפעולות שננקטו ביטאו מהלכים שאינם מקובלים בסכסוכים רגילים אך נהוגים במאבק במחבלים ובשאר נבלים (רינגל-הופמן וימיני, 1997). עם זאת חוסר הנכונות לתקשר ישירות לא היה נחלתה הבלעדית של ישראל, וחזבאללה התעלה עליה במידת הדה-לגיטימציה של היריב.

---

3 כמובן שישראל לא הפעילה מלוא עוצמתה: סדר הכוחות של צה"ל בדרום לבנין נע בין 1,000 ל-1,500 חיילים, כולל טנקים, ארטילריה וסיוע אווירי; על מספר זה יש להוסיף כ-2,000 לוחמים של צבא דרום לבנון.

4 לדברי ברק בן צור, ראש זירת הטרור באמ"ן דאז, ההחלטה על החיסול התקבלה ללא שום תכנון מוקדם ואגב פעולת איסוף מודיעין על תנועותיו של מוסאווי באמצעות כלי טיס לא מאויש, שאליו הוחבר מסוק תקיפה. הדברים נאמרו במסגרת יום עיון בנושא רצועת הביטחון שהתקיים ברמת אפעל ב-2007.

5 הללו נחטפו במטרה לשמש קלפי מיקוח להשבת הנווט השבוי רון ארד. להרחבה ראו ברגמן, 2009.

עמדתו הרשמית של החזבאללה שללה מכול וכול משא ומתן עם ישראל והכרה בה, מפני שהאחרונה נתפסה בעיני הארגון כתועבה שאל לתת בה אמון ושעמה אי-אפשר להגיע להסכם. הדרך היחידה לנהוג בישראל - טען הארגון - היא התנגדות אלימה כדי לסלקה מלבנון. אף שהחלטה 425 של מועצת הביטחון של האו"ם, שקראה לישראל לסגת מיידית משטח לבנון, שימשה בסיס לגינויה של ישראל על שאיננה מיישמת אותה, החזבאללה עצמו לא הכיר בהחלטה זו ופסל אותה. לדידו קריאה לנסיגה מיידית משמעה הכרה ב"ישות הישראלית" ואישור הצורך "לוודא את ביטחונה" (עזאני, 2005: 253; Saad-Ghorayeb, 2002: 137, 154; Qassem, 2005: 50; Norton, 1998: 152–153; 2007: 88).

לכאורה, בשלב זה אפשר לחתום את הדיון בסוגיית יחסי ישראל וחזבאללה בקביעה כי ישנם שני צדדים הנתונים בסכסוך א-סימטרי, שאינם מכירים זה בלגיטימיות של זה. אך שני הצדדים מחזיקים בידיהם אינטרסים, המתבטאים לא רק בסכסוך אלא גם במיקוח אילם. כושר אלימות, כלומר היכולת והרצון להפעיל אלימות וכוח, גם הוא אמצעי למיקוח, ואפילו בין אינטרסים של יריבים מרים עשויה להתגלות חפיפה (שלינג, 1981: 16, 20).

האינטרס הישראלי המוצהר בדרום לבנון הוגדר "השגת שלום וביטחון לתושבי הצפון". בעת השהייה הישראלית ברצועת הביטחון התבטא הדבר בשמירה על הסטטוס קוו שבו חזבאללה נמנע מלפעול נגד יישובי הצפון, וזאת באמצעות קיום מערכת צבאית לאורך הגבול, שמירה על רצועת הביטחון ופעולות נגד טרור בכל רחבי לבנון (אזולאי-יכין, 1992; עזאני, 2005: 314; Gordon, 1998: 18; Harik, 2004: 112). עמדתה המוצהרת של ישראל הייתה כי היא נכונה לעזוב את רצועת הביטחון, אך בתנאי שיושגו ערבויות לביטחון גבולה הצפוני - רצוי בהסכם ביטחון שיכלול את ממשלת לבנון. עם זאת הנוכחות ברצועת הביטחון, שהמדיניות לגביה מעולם לא נוסחה בבירור, הפכה לצידוק העומד בפני עצמו. במצבי רגיעה הוכתרה רצועת הביטחון כהצלחה, ואילו בעת התערערות ביטחונית - כרע הכרחי (עמידרור, 2001: 117, 124; Luft, 2000: 13; Murden, 2000: 34–35; Norton, 2007: 81; Sela, 2007: 58–59).

אל מול האינטרסים הישראליים יש לבחון את האינטרסים של חזבאללה. הארגון ראה את עצמו כ"מגן השיעים" ועל רקע חולשת המדינה הלבנונית ולנוכח אדישות האליטות השיעיות הוא גיבש מערכות שלטוניות חלופיות לאלו של המדינה, ובהן מערכות רווחה וסעד עצמאיות. הוא אף עסק בשיקום כפרים שנפגעו במהלך פעולות צה"ל. מאז 1992 אף הפך חזבאללה לשחקן פוליטי במערכת הפרלמנטרית בלבנון (ביילין, 1998: 29; עזאני, 2005: 341; Hamzeh, 1993: 325–329).

עם זאת בשנות התשעים הייתה לבנון הלכה למעשה מדינת חסות של סוריה מאז פלישתה של זו ב-1 ביוני 1976. פעולות חזבאללה שימשו גם את סוריה כאמצעי לחץ על ישראל לצורך התשה או כניסיון לסחיטת ויתורים מדיניים במסגרת הסכסוך הישראלי-ערבי. לחזבאללה גם מחויבות רבה לאיראן, התומכת בארגון צבאית וכלכלית. חזבאללה, אם כן, אינו שחקן עצמאי לחלוטין (ארליך, 1997: 19־21; 2005: 3־5, 9־11; רבינוביץ', 2004: 74).

שאיפתו המוצהרת של חזבאללה הייתה לסלק את ישראל מלבנון באמצעות מלחמת התשה, ובמידת האפשר לחסלה כישות מדינתית לאחר מכן (עזאני, 2005: 314; Norton, 1996: 39). אנו רואים אפוא במסגרת הסכסוך הא-סימטרי בין ישראל לחזבאללה כי היה הבדל ניכר באינטרסים של שני הצדדים ־ ישראל הייתה מעוניינת בהבטחת שקט בגבולה הצפוני, ועבורה היה העימות מוגבל. לעומת זאת בעבור חזבאללה היה העימות מוחלט. מטרתו המוצהרת הייתה הגנה על השיעים בדרום לבנון מפני ישראל, והדרך למימושה הייתה סילוק ישראל מרצועת הביטחון באמצעות פעולות גרילה, אשר גררו תגובות צבאיות מצד ישראל. כך דווקא החטיא הארגון את מטרתו, וסיכן את שלומם של תושבי הכפרים השיעיים שמתוכם ובקרבתם פעל חזבאללה (גילון, 2000: 184; Hamzeh, 2004: 87; Qassem, 2005: 70–71; Norton, 2007: 77).[6]

2. הנחות המחקר

המאמר מתבסס על כמה הנחות והשערות לגבי הבנות והסכמים בין מדינה הנתונה בסכסוך א-סימטרי עם ארגון לא מדינתי, המשתמעות מן המודלים ומן הדפוסים שהוצגו עד כה.

האם אפשר לגבש הבנות? השערתי היא כי במקרה שבו יש סכסוך, אין תקשורת ואף יש ניוול הדדי, ניתן בכל זאת להגיע להבנות משותפות. זאת על בסיס אינטרסים משותפים מינימליים, דוגמת: שמירת הסכסוך "על אש נמוכה" והימנעות מהסלמה; קביעת מסגרת לעימות; ויצירת סטטוס קוו הנתפס כרצוי בעיני שני הצדדים ושמירה עליו.

א-סימטריה בין הצדדים תתבטא גם בא-סימטריה של אינטרסים. מה שנתפס בעיני צד אחד כמשחק סכום אפס ייראה בעיני ה צד האחר "משחק סכום

---

6 השוו לגבי ההבדל באינטרסים בין "משחק סכום מעורב" ל"משחק סכום אפס" אצל Mack, 1975: 181–182. מבחינת יעילות רצועת הביטחון, סלע מציין כי אף שלחזבאללה נותרה היכולת לחצות את הגבול ואף שלוחמיו נצפו עשרות פעמים סמוך לו, הארגון לא ניסה לבצע פעולות חדירה לישראל, שנגד שכמותן נועדה רצועת הביטחון. ראו סלע, 1997: 41; Sela, 2007: 64.

מעורב". עובדה זו עלולה להקשות על הצדדים למצוא אינטרס משותף או להביא למצב שבו עמדת המיקוח של הצד ש"משחק על כל הקופה" גדולה יותר מזו של הצד ש"אין לו באמת מה להפסיד".

כיצד אפשר לגבש הבנות? השערתי היא כי במקרה של עימות חריף ושל היעדר תקשורת שמורה חשיבות רבה למיקוח הסמוי. המעשים והציפיות הנובעות מהם הופכים הרי גורל יותר מאשר מגעים מילוליים. גם אם יהיו מגעים מילוליים, הרי שהם יתבססו בראש ובראשונה על המעשים ועל קביעת העובדות בשטח.

במסגרת ההתבססות על המעשים ככלי מרכזי למשא ומתן, קווים אדומים ברורים יגדירו את גבולות הסטטוס קוו, את הציפיות ואת התגובות.

כיצד אפשר לשמר הבנות? השערתי היא כי במקרה של הבנות שהושגו באמצעות מיקוח סמוי אין באמת הסכם קבוע, אלא תהליך של אשרור מתמשך, שבו ההבנה נבחנת שוב ושוב אגב ניסיון למתוח את גבולותיה ולבחון אותם. הסלמה ורגיעה הן חלק מתהליך זה ומתבצעות במסגרת כללי המשחק אך בד בבד מנסות להגדירם מחדש או לשנותם. ככל שכללי המשחק ינוסחו בבירור רב יותר וככל שהמפתנים והתנאים שבהם יהיו מובהקים יותר, כך תשרוד ההבנה למשך זמן רב יותר.

3. מבצע דין וחשבון: 25־31 ביולי 1993

התנגשויות צבאיות בין צה"ל לחזבאללה לא החלו במבצע דין וחשבון. קדמו להן הפשיטה במיידון במאי 1988 וכן חילופי האש בפברואר 1992 בעקבות חיסולו של מוסאווי. על כך נוספו גם הפגיעה ביעדים ישראליים בחו"ל חודש לאחר מכן: רצח קצין הביטחון של שגרירות ישראל בטורקיה ופיגוע בשגרירות ישראל בבואנוס איירס (בר, 1990: 145; אוזדמיר, 1992; שדה, פרי וקוגן, 1992; ברון ומסר, 1993; בויאר, 1997: 27; Qassem, 2005: 109; Saad-Ghorayeb, 2002: 137).[7] בעקבות הסלמה נוספת בפעילות חזבאללה ביולי 1993 החליטה ישראל לנקוט תגובה קשה יותר ופתחה במבצע דין וחשבון (הורוביץ, 1993; חלמיש, 1999: 74). אציג כעת את ארבעת ממדי הבוחן במבצע זה עבור הצדדים המעורבים.

יעד: יעדה של ישראל במבצע דין וחשבון היה להוציא את אוכלוסיית יישובי הצפון ממעגל הלחימה. ישראל לא ביקשה להכריע את חזבאללה אלא ניסתה להפעיל עליו לחץ כדי שיחדל מהתקפות הרקטות על יישובי הגליל (חלמיש,

---

7 פיגוע נוסף בבואנוס איירס בוצע ביולי 1994, בבניין הקהילה היהודית בעיר, אך בהקשר אחר, ועל כך בהמשך.

שם; הניג, 2005: 12; תמיר, 2005: 64; Harik, 2004: 112). במסיבת עיתונאים שנערכה ב-25 ביולי הודיע הרמטכ"ל אהוד ברק כי המטרה היא לצמצם את ירי הרקטות ולשנות את דפוסי הפעולה של ירי זה. ראש אמ"ן אורי שגיא הוסיף כי חזבאללה מגיב על פעולות צה"ל בירי קטיושות לעבר שטח מדינת ישראל, וכך הופכים יישובי הצפון לבני ערובה בידי פעולות צה"ל וצד"ל. לפיכך לדבריו יש צורך ליצור איזון אחר שיאפשר לישראל מרחב פעולה רב יותר (משרד החוץ, 1995: 215-216).

עוד ב-1992 ציין מתאם הפעולות בדרום לבנון אורי לובראני כי אם ממשלת לבנון וצבאה לא יצליחו למנוע שיגור רקטות לעבר ישראל, תיאלץ ישראל לטפל בכך בעצמה (כתבי סוכנויות הידיעות בלבנון, 1992). ואכן, לאור מה שהגדיר הרמטכ"ל אהוד ברק ימים מספר טרם מבצע דין וחשבון כהחמרה של פעילות חזבאללה ולנוכח הבעת דאגה מצד חברי ועדת החוץ והביטחון של הכנסת מן המצב בגבול הצפון - הכריז ראש הממשלה יצחק רבין: "ייעשה המרב והמיטב כדי להגיע למצב בו ישובי הצפון ותושביהם לא יהפכו לבני ערובה בידי חופש הפעולה של צה"ל באזור הביטחון" (אלון, 1993; רבין ובכור, 1993).

בעיני חזבאללה היה ערך לסטטוס קוו המשמר את יכולת הארגון לפעול נגד צה"ל ונגד צד"ל ברצועת הביטחון, בעוד ישראל נמנעת מתקיפת מטרות אזרחיות בזירה זו. אך הרצון והצורך לפעול כדי לסלק את צה"ל מלבנון באמצעות דוקטרינה של התשה גרמו לחזבאללה להמיר את הסטטוס קוו בהיגיון רוויזיוניסטי יותר (Saad-Ghorayeb, 2002: 154). במהלך אירועי דין וחשבון הבהיר חזבאללה לממשלת לבנון כי הוא נכון להפסיק את ירי הרקטות אם יופסקו התקפות המטוסים בלבנון, אך לא לחדול מלחימה בכוחות צה"ל ברצועת הביטחון (עזאני, 2005: 259-260). כללי המשחק, שבהם ישראל מכירה הלכה למעשה ב"זכותו" של חזבאללה להגיב על פעולותיה ואף ליזום פעולות משלו באזור הביטחון, היו רצויים לחזבאללה בהגבילם את העימות באופן שהיה נוח עבור הארגון (ברום, 1999: 11-14).

אמצעים: כאמור, עוד קודם למבצע דין וחשבון נהגה ישראל לבצע פעולות צבאיות נגד חזבאללה, אך הפעם הפעולות הללו היו רק חלק מן האמצעים שבהם ניסתה להשתמש. מטרת הפעולות לא הייתה פגיעה בחזבאללה ובתשתיותיו גרדא, אלא גם הפעלת מכבש לחצים על הממשל הלבנוני ודרכו על פטרוניו הסורים של חזבאללה, באמצעות הברחת אוכלוסייה צפונה (רוזן, 1993; חלמיש, 1999: 74). ישראל נמנעה ממבצע קרקעי נרחב, כנראה בגלל חשש מפני הסלמה והסתבכות ברוח מלחמת לבנון 1982. היא ביססה את המבצע בעיקר על "רכיב האש" - ירי ארטילרי והפצצות אוויריות בהחזיקה בהנחה ששבירת

ההסלמה בהתקפות חזבאללה על שטח ישראל דורשת שימוש במידה כנגד מידה (בויאר, 1997: 61, 65־68, 71).

בשנים שקדמו למבצע דין וחשבון הייתה מדיניות צה"ל להימנע מפגיעה קשה באוכלוסייה אזרחית בלבנון. בדרך כלל לא נורתה אש ארטילרית לתוך ריכוזי אוכלוסייה אלא הירי כוון לפאותיהם. הפעולות היחידות שכוונו לכפרים נעשו באורח נקודתי ממסוקים (שיף, 1993ב). ההסלמה נועדה להניא את חזבאללה מפעילותו, לפגוע בלגיטימיות של הארגון בעיני תושבי דרום לבנון כאחראי למצוקתם, ודרכם ללחוץ על ממשלת לבנון כדי שזו תפנה לסוריה בבקשה לרסן את הארגון (בראל, 2000; תמיר, 2005: 64). ישראל תפסה את הפגיעה באזרחיה כקו אדום, ולכן הגיבה בפגיעה באזרחים לבנונים, גם אם מדובר היה בהפיכתם לפליטים ולאו דווקא בפגיעה פיזית בהם (Norton, 2000: 29).

לכאורה אפשר לטעון כי מבצע דין וחשבון נפתח בעקבות פרובוקציה מצד חזבאללה: למרות אזהרותיה של ממשלת ישראל כי תגיב על פעילותו באזור הביטחון, ביצע הארגון ב-22 ביולי 1993 מתקפה רחבת היקף נגד כוחות צה"ל וצד"ל באזור הביטחון, שבמהלכה נהרג חייל צה"ל. המסר של הארגון היה ברור: חזבאללה ימשיך לפעול נגד כוחות ישראל באזור הביטחון (שיף, 1993א). מן הראוי להדגיש כי חזבאללה פעל באזור הביטחון, כהתרסה נגד שאיפות ישראליות להגביל את יכולתו לפעול באזור זה. צה"ל נדרש לאישורים מיוחדים כדי לפעול מעבר לגבולות אזור הביטחון מצפון, באזור המכונה "הקו האדום" (להבדיל ממושג "הקו האדום" שבו נעשה שימוש במאמר זה), אולם חזבאללה נהג לנוע משני עברי הקו בחופשיות (בויאר, 1997: 88; זלמנוביץ' ובלומנפלד, 1997). חזבאללה התמקד לרוב במטרות הזמינות, דוגמת מוצבי צה"ל וצד"ל באזור הביטחון, ושיגר רקטות לעבר יישובי הצפון רק כאשר צה"ל הסלים את פעולותיו ופגע פגיעות קשות בארגון או כאשר נפגעו אזרחים בדרום לבנון אשר חזבאללה שם עצמו כמגנם (רבין ובכור, 1993; ארליך, 1997: 21; Norton, 1996: 40; Gordon, 1998: 12; Qassem, 2005: 74).

במאמר דעה שפרסם האלוף (מיל') שלמה גזית בעיתון **ידיעות אחרונות** כבר ב-12 בנובמבר 1992 מוצג הדגם שלימים יאפיין את המיקוח האילם בין ישראל וחזבאללה במבצע דין וחשבון ואף לאחריו: חזבאללה נמנע רוב הזמן מירי רקטות לעבר ישראל, ופעל בצורה זו רק בתגובה לפעולות חריפות של ישראל (גזית, 1992). תגובות ישראליות נגד יעדים אזרחיים או מחוץ לגבולות אזור הביטחון היו לעתים כמעט בלתי נמנעות, מפני שחזבאללה השתמש ביעדים הללו לא פעם כבסיסי יציאה ומקומות מסתור. בניגוד לארגונים הפלסטיניים

שאת מקומם תפס, כמעט שלא היו לחזבאללה בסיסים צבאיים למחצה בדרום לבנון (גולן, 1993; שיף, 1993ב).

אחד ה"אמצעים" שבהם נעשה שימוש במבצע הוא התיווך כנוכח-נפקד. בדומה להסלמה ב-1992 שהסתיימה בתיווך מצרי (שדה ופרי, 1992), התיווך הגיע רק אחרי ששני הצדדים העבירו מסרים מעשיים אלימים. אמנם טרם המבצע לחצה ארצות הברית על ישראל וסוריה להימנע מהסלמה, וכעבור שבוע לחימה הוזמנו האמריקנים לתווך בהפסקת אש, אך מהלך המבצע עצמו לא הופרע על ידי ארצות הברית (בן-ישי, 1993; בויאר, 1997: 36; חלמיש, 1999: 74).

ערך: כאמור, ישראל הסכינה עוד קודם מבצע דין וחשבון עם דרגה מסוימת של פעילות עוינת מצד חזבאללה **בתוך** רצועת הביטחון, שבה תקיפת יעדים צבאיים נחשבה לגיטימית. מבצע דין וחשבון הסתיים בשיבה לסטטוס קוו-אנטה, אמנם באורח רשמי יותר, באמצעות הבנות שבעל פה בין ישראל, סוריה ולבנון בחסות ארצות הברית. חזבאללה לא היה שותף רשמי וישיר להבנות הללו, אך הוסכם בהן כי ישראל תימנע ממתקפות יזומות מעבר לאזור הביטחון ומפגיעה באזרחים, בעוד שסוריה ולבנון ישפיעו על חזבאללה שיימנע מירי רקטות לעבר יישובי הצפון (חלמיש, 1999: 74-75).[8] ההבנות ביטאו אפוא הן הכרה הלכה למעשה מצד חזבאללה בגבולה של ישראל ובהבדל שיש בין פעולה מעבר לגבול זה לפעולה בתחומי אזור הביטחון, והן הכרה מצד ישראל ב"זכותו" של חזבאללה לפעול נגד מטרות צבאיות באזור הביטחון. בהתחייבותה להימנע מפגיעה ביישובים אזרחיים שמהם תקף חזבאללה את כוחות צה"ל וצד"ל צמצמה ישראל את יכולתה לפנות לאופציית הברבריות (ארליך, 1997: 22; בויאר, 1997: 72).

שאיפת ישראל ליצור קרע בין חזבאללה לאוכלוסייה הלבנונית התפוגגה, וראש הממשלה הלבנוני רפיק אל-חרירי נמנע מלהאשים פומבית את הארגון בטענה כי נטרול כוחו הצבאי של חזבאללה, בעוד הכיבוש הישראלי נמשך הוא מהלך התאבדותי ובלתי אפשרי (עזאני, 2005: 259; Jaber, 1997: 173).

חזבאללה נקט מדיניות של "ירי תגובתי" במהלך המבצע ואף בעימותים שלפניו: למרות סכנת ההסלמה ירה חזבאללה רקטות כאשר ישראל "חרגה מכללי הפעולה המקובלים" והתנה את הפסקתו בהפסקת הפעולות הישראליות. כאשר נפסקו הפעולות הציג זאת חזבאללה כניצחון של מדיניותו. חזבאללה תירץ את

---

8 הודעת הממשלה הרשמית מזכירה הבנות שהושגו בעקבות מגעים מדיניים ומתייחסת בעקיפין בלבד לחזבאללה: "באמצעות ארצות הברית, ממשלת לבנון, סוריה ו**גורמי הכוח האחרים המשפיעים בלבנון**" [ההדגשה שלי, ל"א] (מתוך הודעת הממשלה על הפסקת האש אצל משרד החוץ, 1995: 223). ככל הידוע ההבנות היו בהסכם שבעל פה ולא הועלו בשלב זה על הכתב, אך קיימת טענה (לא מבוססת ככל הנראה) כי יש מסמך חסוי בנושא ראו ארנון, 2005: 500. המסמך נרמז במילים "צה"ל דורש להכניס למסמך ההבנות... סעיף נוסף" (רבין, 1995א).

הסכמתו להבנות בכך שירי הקטיושות מעולם לא היה חלק מ"מדיניות ההתנגדות" (policy of resistance) אלא רק מ"מדיניות התגובה" (policy of retaliation) (עזאני, 2005: 316; Murden, 2000: 37).

חזבאללה הצליח לשמר גם לאחר המבצע את דפוסי הפעילות שקבע ושאותם ניסה המבצע לשבור. מדובר בצורך האופרטיבי של הארגון להסתיר את פעילותו בשטח אשר הוביל לשימוש בריכוזי אוכלוסייה כמסתור וכבסיס פעולה. דפוס זה הגביל את יכולתו של צה"ל להשיב אש, ובד בבד הציג את הארגון כמגן האוכלוסייה האזרחית כל אימת שהגיב על פעולות צה"ל (תמיר, 2005: 62-63).

תזמון: כפי שניתן לראות עד כה, הבנות דין וחשבון התבססו על כללים שנוצרו עוד קודם למבצע. במהלך המבצע בדקו שני הצדדים את גבולותיהם של הכללים הללו, וגם לאחריו המשיכו לחצותם מפעם לפעם. חודשים ספורים לאחר השגתן הופרו ההבנות. ההבנות הלא רשמיות לא נתפסו כהסדר ממשי, אלא כרע במיעוטו לעת עתה. יתרה מכך, ישראל התקשתה להשלים לאורך זמן עם המגבלות שהוטלו על פעולות צה"ל נגד כוחות חזבאללה שפעלו ממחסה אוכלוסייה אזרחית (ארליך, 1997: 22; בויאר, 1997: 62).

הסכסוך בין שני הצדדים נותר על סף מעגל הסלמה - מתקפות חזבאללה גררו תגובות ישראליות, שבתורן גררו תגובות מצד חזבאללה גם על יישובי הצפון אם נפגעו אזרחים לבנונים - בין שמידי צה"ל או צד"ל ובין שממטענים וממוקשים שמקורם לא ברור (שיף, 1996א; Murden, 2000: 36; Norton, 2000: 29).

סיכום מבצע דין וחשבון: תוצאות המבצע תוארו בעיתונות כמציאות מיוחדת במינה שבה מדינה ריבונית הגיעה להסכם לא כתוב עם ארגון קטן ואלים המסדיר את הלחימה ביניהם בשטח ידוע מראש (בראל, 1996). מצב עניינים זה היה רצוי לחזבאללה, גם אם רצוי פחות מהסתלקותם של כוחות צה"ל מאזור הביטחון, ואילו עבור ישראל ההבנות יצרו סטטוס קוו שהבטיח הגנה ליישובי הצפון גם במחיר הגבלת יכולתו של הצבא לפעול. הפעולות האלימות משני הצדדים הגדירו הלכה למעשה שני קווים אדומים ברורים: פגיעה באזרחים ופעולה מעבר לתחומה של רצועת הביטחון.

ואולם כפי שלימים התברר נותרו בין הקווים האדומים שטחים אפורים שאותם חזבאללה היטיב לנצל. כך למשל מותן של שתי נערות לבנוניות מירי טנק ביולי 1995, שנבע ממה שהגדירה ישראל "טעות אנוש", סיפק לחזבאללה עילה לירי רקטות לעבר הגליל המערבי (בן, רבין וזהר, 1995). מצב עניינים זה הביא להסלמה נוספת בתגובות ובמעשים, הסלמה שבתורה הובילה למבצע ענבי זעם.

4. מבצע ענבי זעם: 11־27 באפריל 1996

הבנות דין וחשבון לא הובילו להסכם קבוע יותר, ולא מנעו הסלמה וירי רקטות. בהמשך לאי-הכרתו בישראל דחה חזבאללה הצעה באוקטובר 1995 להפסקת האלימות לשלושה חודשים כתנאי מוקדם לדיון בנושא הנסיגה, בטענה כי מטרתו היחידה של צעד זה היא לפלג את דעת הקהל הלבנונית (רבין, 1995ב; חלמיש, 1999: 75; עזאני, 2005: 262, 318). ניסיון לפנות לסורים במסגרת שיחות בוושינגטון בין הרמטכ"ל אמנון ליפקין-שחק לבין עמיתו הסורי חיכמת שיהאבי בדרישה לאסור על חזבאללה להשתמש בכפרים כבסיסי פעולה, נענה בטענה כי לסוריה אין שליטה מוחלטת על הארגון (רבין, 1995א).

חזבאללה "מתח" במידה רבה את זכותו להגיב על מתקפות ישראליות מחוץ לאזור הביטחון ונגד אזרחים. כך למשל לאחר תקיפה ישראלית ביוני 1994 על בסיס אימונים בעין דרדרה שבבקעת הלבנון פיגע חזבאללה ביולי בבניין ועד הקהילות היהודיות בבואנוס איירס. חזבאללה פעל באורח חופשי כמעט במסגרת הבנתו את כללי המשחק שקבעו הבנות דין וחשבון: כל פגיעה של צה"ל באזרחים לבנונים ־ גם אם ממוקשים וממטענים או מירי בשוגג כאשר ישראל הגיבה על פעולות חזבאללה באזור הביטחון ־ סיפקה עילה לגיטימית להפגזת יישובי הגליל. לעומת זאת היו כוחות צה"ל באזור הביטחון מוגבלים מאוד בפעילותם ובתנועתם; המוצבים היו הלכה למעשה נתונים במצור, התנועה אליהם ומהם הייתה מסוכנת מאוד, וביישובי הצפון נמשך ירי הרקטות מפעם לפעם (שיף, 1996א; 1996ב; ששר, 1996: 198־199; רינגל-הופמן וימיני, 1997; Gordon, 1998: 12; Norton, 1998: 153; 2000: 29; Harik, 2004: 115, 117). על רקע זה החליטה ישראל לצאת למבצע נוסף, מבצע ענבי זעם, שבארבעת ממדי הבוחן שלו אעסוק כעת.

יעד: יעדיה של ישראל במבצע ענבי זעם דמו מאוד ליעדים במבצע דין וחשבון: מחד גיסא, פגיעה בתשתיות חזבאללה וביכולתו לשגר רקטות לעבר ישראל; מאידך גיסא, יצירת לחץ על ממשלות לבנון וסוריה לרסן את הארגון, לתקוע טריז בינו לבין הממשל והאוכלוסייה הלבנוניים ולשנות את הבנות דין וחשבון, מפני שהסטטוס קוו שנבע מהן חדל להיות רצוי בעיני ישראל. גם הפעם לא הייתה ציפייה למגר את חזבאללה אחת ולתמיד, אלא להשיג הפוגה בירי הקטיושות וליצור בלבנון ובסוריה תמריץ למניעת "חימום" גבולה הצפוני של ישראל (בנזימן, 1996; מרקוס, 1996; בראל, 2000; עזאני, 2005: 319; Murphy, 1996: 9).

חזבאללה, לעומת זאת, שאף לשימור הסטטוס קוו של הבנות דין וחשבון, והיה מוכן לחזור אל המשוואה ולפיה ישראל איננה תוקפת יעדים אזרחיים בלבנון, ובתמורה חזבאללה נמנע מתקיפת יישובי הגליל; זאת בשעה שאין שום הגבלה על פעילות הארגון נגד חיילי צה"ל באזור הביטחון. חזבאללה אף הצהיר כי לא ייענה לתיווך על בסיס אחר מלבד הבנות דין וחשבון (בפיו "הבנות 1993") לגבי כללי הלחימה, ובוודאי שלא יחתום על הסכם כתוב עם "האויב הציוני" (ששר, 1996: 211־212; Harik, 2004: 118).

אמצעים: ישראל המשיכה להחזיק בתפיסת מבצע דין וחשבון, ולפיה מנוסת תושבי דרום לבנון לעבר הבירה ביירות תיצור לחץ על הממשל הלבנוני, כך שיפנה בבקשה לסוריה לרסן את חזבאללה (ששר, 1996: 226־227; בראל, 2000). ישראל ראתה בסוריה במידה רבה את זו ה"שולטת במצב" תפיסה שהתבססה לדברי איתמר רבינוביץ' על כך שבשנת 1995, בעת מגעים בין שתי המדינות, סוריה אכן הפעילה לחץ על חזבאללה ואף הצרה את נתיבי האספקה האיראניים של הארגון שעברו בדמשק. לעומת זאת עם התקררות המגעים ועל רקע הבנה אסטרטגית בין ישראל לתורכיה קיבל חזבאללה אישור מהנשיא הסורי אסד להגביר את פעילותו (רבינוביץ', 2004: 74־75).[9]

כדי להעביר את המסר הזה חצתה ישראל את הקווים האדומים שנקבעו במבצע דין וחשבון ולא הסתפקה בהנסת תושבי דרום לבנון מבתיהם. הפעם היא גם תקפה יעדים בצפון לבנון ואפילו בביירות גופא (תחנת מיתוג הותקפה מהאוויר), מתוך החלטה שלא ייתכן כי הפעילות הכלכלית בגליל תושבת עקב ירי הרקטות, בעוד שבלבנון (שכלכלתה חשובה גם לסוריה) היא תימשך ללא הפרעה. ממשלת לבנון אף הוזהרה כי "אימוץ" (adoption) חזבאללה יוביל להרס כל הישגיה בשיקום ממלחמת האזרחים (בכור, 1996; שיף, 1996ג; 1996ד; ארליך, 2005: 5־6; Harik, 2004: 117; Pipes and Abdelnour, 2000: 19–20).

אף שישראל הרחיבה את פעילותה הצבאית מעבר למגבלות שנבעו מהבנות דין וחשבון, היא הגבילה בכל זאת את עצמה. ראש הממשלה שמעון פרס ציין ב"שיחה פרטית" כמה הסתייגויות שהובאו בחשבון בהגדרות המבצע (מרקוס, 1996):

ללא התלהמות ־ לא במעשה, לא בדיבור ולא בסגנון: "**את המסרים שלנו נעביר במעשים, לא במילים**" (ההדגשה שלי, ל"א).

הימנעות מתקיפת אזרחים.

---

9 הדיון בשימוש של סוריה ב"קלף הלבנוני" במסגרת יחסיה עם ישראל חורג מיריעתו של חיבור זה, אך על מאפייני מדיניות זו ראו ארליך, 1997 : 19 ; 2005 : 3–5.

הימנעות מהסתבכות בלוחמת גרילה.

הימנעות מפלישה קרקעית כבדה.

כנגד האמצעים שנקטה ישראל המשיך חזבאללה המשיך בירי רקטות לעברה, שהביאו לפציעתם של אזרחים וחיילים. יכולתו של חזבאללה לפגוע בישראל למרות המבצע יצרה על ישראל לחץ שעורר שאלות באשר לתועלת ההגנתית של רצועת הביטחון (ששר, 1996: 224; בויאר, 1997: 93). כמו במבצע דין וחשבון גם הפעם נמנע קרע בין הארגון לבין הממשל הלבנוני. חזבאללה הוצג בלבנון ככוח עצמאי הממלא משימה חשובה שאין להפריעה (ששר, 1996: 234; Harik, 2004: 119).

במהלך מבצע ענבי זעם נכנסו לתמונה גם מדינות מתווכות כמו ארצות הברית וצרפת. אך יש לשים לב כי הללו התערבו רק בעקבות המבצע, בעוד שקודם לו, בתקופת ההסלמה, לא פעלו בצורה כה נמרצת לעצירת חילופי האש בין ישראל לחזבאללה. בראשית המבצע, ארצות הברית לא התערבה, ייתכן מפני שנמנעה מלנקוט פעולות העלולות לחבל בסיכויָו של שמעון פרס להיבחר לראשות הממשלה בישראל; החלטתה שלא ללחוץ על ישראל בעניין זה אף גובתה בהיעדר מחאות מצד מדינות ערב המרכזיות בשבוע הראשון של המבצע (ששר, 1996: 202; בויאר, 1997: 49; Murphy, 1996: 7–9).

מדיניות אי-ההתערבות התהפכה על פיה ב-18 באפריל 1996, ביומו השביעי של המבצע, בעת שהפגזה של חיל התותחנים הישראלי שכוונה לעבר לוחמי חזבאללה פגעה בשוגג במחנה פליטים בחסות האו"ם באזור קאנא, שעמדות חזבאללה היו ממוקמות סמוך לו (רבין, 1996; תמיר, 2005: 136־137; Rabil, 2006: 107; Jaber, 1997: 171).

בעקבות האירוע החל שבוע של דיפלומטיית דילוגים מצד מזכיר המדינה האמריקני וורן כריסטופר שבסופו נוצר הסכם הבנות כתוב. ארצות הברית נתפסה בעיני סוריה ולבנון כמוטה לטובת ישראל, ולכן צרפת הצטרפה אף היא למגעים לגיבוש ההבנות. צרפת הציגה תכנית פשרנית יותר כלפי הערבים והציעה כי פעילותו של חזבאללה באזור הביטחון תותר כהתנגדות לכיבוש, אך ייאסר עליו לתקוף את ישראל גופא. זאת בניגוד כאמור לדרישות האמריקנית כי ייאסר על חזבאללה לפעול באזור הביטחון וכי בידי ישראל תישמר הזכות להגיב מעבר לו (Rabil, 2006: 108; Murphy, 1996: 9; Darwish, 1996: 12–14).

ערך: המבצע הסתיים במסמך הבנות, שלהבדיל מן ההסכמות שקדמו לו, הועלה הפעם על הכתב וכלל את ארבעת הסעיפים האלה כלשונם (הבנות ענבי זעם, 1996):

קבוצות חמושות בלבנון לא תבצענה התקפות של ירי טילי קטיושה או נשק מכל סוג אחר אל ישראל.

ישראל ואלה המשתפים עמה פעולה [כלומר צד"ל] לא יירו מכל נשק שהוא אל אזרחים או מטרות אזרחיות בלבנון.

מעבר לזה, שני הצדדים [כלומר ישראל וחזבאללה] מחויבים להבטיח כי בשום נסיבות לא יהיו אזרחים יעד להתקפה, וכי ריכוזי אוכלוסייה אזרחית ומתקנים תעשייתיים וחשמליים **לא ישמשו כנקודת מוצא להתקפות** [ההדגשה שלי, ל"א].

בלי להפר הבנה זו, אין בה דבר אשר ימנע מכל אחד מהצדדים לממש את זכותו להגנה עצמית.

מבחינת ישראל הגביל אמנם המסמך את פעילות צה"ל בכל הקשור לפגיעה באזרחים לבנונים, אך הייתה זו הפעם הראשונה שבה הועלו על הכתב בגלוי כללי המשחק שבהם האזרחים משני הצדדים הוצאו ממעגל הלחימה. כמו כן, לראשונה מוצגת מדיניותו של חזבאללה בשימוש בריכוזי אוכלוסייה אזרחית כבסיסי התקפה ונסיגה כצעד אסור לפי סעיף 3, שבמידת מה ניתן להגיב עליו לפי סעיף 4 (בויאר, 1997: 72; חלמיש, 1999: 63, 75; Qassem, 2005: 117).[10]

חזבאללה זכה באישור לזכותו להתנגד לכיבוש הישראלי בלבנון, וזאת במסגרת מסמך שהוכר על ידי ארצות הברית, צרפת וישראל עצמה, וכבר שלושה ימים לאחר ההסכם חידש את התקפותיו על כוחות צה"ל. אף שחזבאללה המשיך שלא להכיר בישראל ובביטחונה, הוא קיבל את ההבנות. הוא נימק את צעדו זה בכך שלא התפשר על עקרונותיו, מפני שמדובר בהסכם שהמדינה הלבנונית מחויבת אליו ולא הוא עצמו. לשיטתו מחויבות חזבאללה להבנות היא "טכנית" בלבד לצורך הגנה על אזרחי לבנון; אין מדובר במחויבות רעיונית לרוח ההסכם ויש התנערות ממילותיו המכירות בלגיטימיות של מדינת ישראל (תמיר, 2005:

---

10 בעוד שהנוסח האנגלי של סעיף 3 הזכיר "נקודת מוצא להתקפות" (launching grounds for attacks), משמע איסור על שימוש באזורים אזרחיים כבסיסי יציאה לפעילות חזבאללה (או בערבית "אִטְלַאק" – שיגור), כותב נעים קאסם (סגנו של מזכ"ל חזבאללה נסראללה) כי מבחינת הארגון האיסור הוא על ירי בלבד ("אִטְלַאק אלנַאר"). על כך ראו Qassem, 2005: 117.

137; Murphy, 1996: 9; Norton, 1996: 40; Saad-Ghorayeb, 2002: 154–155; Harik, 2004: 123–124; Qassem, 2005: 118; Rabil, 2006: 108).

חשוב לזכור כי המבצע לא הסתיים מרצונה החופשי של ישראל, אלא במידת מה סיומו נאכף עליה: תוכן ההסכם הושפע ממשא ומתן שניהלו ביניהן ארצות הברית וצרפת, ולא ישראל עצמה. כך למשל נכתב בראשיתו כי "ארצות הברית מבינה כי אחרי דיונים עם ממשלות ישראל ולבנון, ובהתייעצות עם סוריה, לבנון וישראל תבטחנה את האמור להלן"; כלומר ארצות הברית היא המביאה את ההסכם לידיעת הצדדים (הסכם הבנות ענבי זעם, 1996; בויאר, 1997: 36, 49). החידוש בהבנות ענבי זעם (או "הבנות אפריל" כפי שהן מכונות בלבנון) הוא הקמת קבוצת פיקוח (נטולת מנגנון אכיפה) בהשתתפות נציגי ארצות הברית, צרפת, ישראל, לבנון וסוריה; יש בכך שוני בולט בינן לבין "כללי המשחק" הקודמים. ערכה העיקרי של קבוצת הפיקוח הוא יכולתה לשמש אמצעי דיפלומטי לנטרול מתחים, שיאפשר שימוש בכלים דיפלומטיים בטרם יינקטו אמצעים צבאיים. אמנם פעילות חזבאללה חזרה לדפוסים שאפיינו אותה לפני המבצע, ואולם כעת הייתה גם מסגרת לחץ בינלאומית שהשפיעה על שיקולי הארגון לגבי השימוש ברקטות (תמיר, 2005: 140; Norton, 2000: 29; Waldman, 2003: 33–35; Blum, 2007: 199).

תזמון: כללי המשחק שהוסדרו בהבנות דין וחשבון שימשו הסדר זמני, שהפרתו והצורך לדון בו מחדש הוליכו למבצע ענבי זעם (חלמיש, 1999: 75; Murden, 2000: 36–37). המבצע עצמו החל ביוזמת ישראל על רקע ההסלמה, אך הסתיים באופן לא צפוי לאחר אירוע הפגיעה באזרחים בקאנא: "אורך הנשימה" הדיפלומטי של ישראל התקצר, והחלה מסכת לחצים בין-לאומית לסיום המבצע. הפסקת האש הושגה ביום שישי 26 באפריל 1996, אך עד רגע כניסתה לתוקף בשעה 4:00 לפנות בוקר בשבת שלמחרת, המשיך ירי חזבאללה. דקות ספורות לפני שעת היעד אף פגעה רקטה בבניין מגורים בקריית שמונה (שיף, 1996ה; ששר, 1996: 217).

"**מורשת" ענבי זעם**: לאחר נסיגת צה"ל מלבנון במאי 2000 נוצרו כללי משחק חדשים בין ישראל לחזבאללה, שבמסגרתם הכיר הארגון דה-פקטו, גם אם סירב לקבל כלגיטימי, את הקו הכחול כגבול בין ישראל לבין לבנון, נקט מדיניות של עין תחת עין כלפי פעולות ישראל, וראה בחוות שבעא שבהר דב שטח לחימה

מותר (סובלמן, 2003: 57־60; Saad-Ghorayeb, 2002: 137, 154). ישראל הגיבה במדיניות הכלה שתימשך עד פרוץ מלחמת לבנון השנייה ב-2006.[11]

ג. דיון ומסקנות

מאמר זה עסק ביחסי איבה ובניהולם של יחסים. במסגרת זו התמודד עם השאלות: האם ניתן להגיע להבנות ולהסכמים בעימות לא סימטרי כאשר בצד אחד ניצבת מדינה ריבונית, ואילו בצד השני ניצב ארגון שאיננו מדינתי? ומה אנו למדים על כך מבחינת המקרה של יחסי ישראל וארגון חזבאללה בשנות התשעים?

1. אפשרות ההגעה להבנות

מדינות הנתונות בסכסוך עמוק, ובכלל זה מדינה הנמצאת בסכסוך עם קבוצה שאותה היא מגדירה ארגון טרור או גרילה, יכולות בכל זאת להגיע להבנה על בסיס שותפות אינטרסים מינימליים.

במקרים שבחנתי בחיבור זה אפשר לזהות אינטרסים משותפים לתנועת חזבאללה, על אף ההבדל המשמעותי בין האינטרס הישראלי לבין האינטרס של חזבאללה. האינטרס הישראלי צר יחסית ומתייחס לביטחונם של היישובים בגבולה הצפוני של ישראל שעליהם מאיים חזבאללה. לשם כך הניחה ישראל כי עליה לשַׁמֵּר נוכחות ברצועת הביטחון בדרום לבנון. לעומת זאת חזבאללה שואף לסילוק מוחלט של ישראל מרצועת הביטחון, ובעיניו מדובר בישות שאין לה זכות קיום גם בגבולותיה שלה. רצונו של חזבאללה לסלק את ישראל מדרום לבנון חזק יותר מרצונה של ישראל להמשיך לשהות שם; במקום שבו מבחינת ישראל קיים מטרד ביטחוני שצריך לנטרל, לתפיסת חזבאללה יש מציאות של כיבוש שאותה צריך לבטל.

למרות היעדר אינטרסים משותפים מובהקים ישנה חפיפה בין האינטרסים של ישראל לבין אלה של חזבאללה: חזבאללה רואה עצמו כ"מגן הדרום", בייחוד של העדה השיעית; בעוד שישראל רואה את עצמה אחראית לשלומם של אזרחיה בצפון. שני הצדדים מעוניינים בכללי משחק שימנעו ככל האפשר פגיעה באזרחים הנתונים לחסותם, ועל בסיס זה ניתן להגיע להבנות ולמגבלות בלחימה.

---

11 הדיון בהבנות ענבי זעם עד הנסיגה וביחסי ישראל וחזבאללה לאחריה חורג מיריעתו של מאמר זה. לעיון נוסף ראו אבני, 2007.

עם זאת מחויבותו של חזבאללה להגנת האזרחים הלבנונים כרוכה במשימתו המתמשכת - התנגדות לנוכחות ישראל בלבנון וחתירה לסילוקה. כך אין חזבאללה מעוניין להגביל את עצמו בלחימתו בכוחות צה"ל, והוא מנצל את כללי המשחק האוסרים פגיעה באזרחים לבנונים כדי לפעול ממחסה האוכלוסייה האזרחית. ישראל, החפצה בביטחון ליישובי הצפון יותר מאשר בהבסת חזבאללה ובפגיעה בו, נקלעה למלכוד: אם תפעל ב"ברבריות" היא תוביל לפגיעה באינטרס העיקרי שלה בסכסוך, הלוא הוא ביטחון ליישובי הצפון; אך אם תימנע מפעולה כזו היא תאפשר לחזבאללה חופש פעולה נגד כוחותיה. את ההכרעה הזו ניתן לראות בהכרה הלכה למעשה מצד ישראל בזכותו של חזבאללה להילחם בכוחות צה"ל בלבנון.

2. הדרך לגיבוש הבנות

יחסי ישראל וחזבאללה בשנות התשעים התאפיינו בהיעדר תקשורת ישירה וגלויה, ושני הצדדים אף לא הכירו זה בלגיטימיות של זה. על רקע זה, עיקר ה"משא ומתן" בין ישראל לארגון התבטא במעשים, לא פעם אלימים. אמנם היו מקרים שבהם נדרשה התערבות של מתווכים למען השגת הבנות בין שני הצדדים, אך התערבותם הייתה על בסיס התנגשויות בין הצדדים שבמהלכן נקבעו כללי המשחק.

כך פעלה ישראל כדי למנוע מחזבאללה לפגוע באזרחיה שבצפון ובחייליה, וחזבאללה נקט טקטיקת גרילה שהתבטאה בפעולה מתוך מרחבים אזרחיים. תגובות ישראל לפעולות חזבאללה גררו את האזרחים הלבנונים למעגל הלחימה, וחזבאללה הגיב בירי רקטות לעבר יישובים ישראליים. בכך יצר הארגון משוואה שבה ביטחון יישובי הצפון מותנה בציות ישראל ל"כללי המשחק", ובהם פגיעה באזרחים לבנונים היא קו אדום שאסור לחצותו. שני הצדדים לא הגיעו להסכם משותף על הוצאת האזרחים ממעגל הלחימה, אלא קבעו זאת במיקוח אילם: כאשר הפגיעה באזרחים הפכה ל"קו אדום" משותף עבור שניהם.

אף שישראל הרשמית לא הכירה בלגיטימיות של פעילות חזבאללה, וחזבאללה לא הכיר בלגיטימיות קיומה של ישראל ומכאן אף לא בגבולה ה צפוני, שני הצדדים התייחסו בצורה שונה לפעילות בתוך רצועת הביטחון ומחוץ לה. כאשר נחצה הקו האדום הזה, שני הצדדים עשו זאת כדי להעביר מסר או כדי לשנות מצב בלתי רצוי, ונשאו ונתנו על כללי המשחק באמצעות פעולות צבאיות.

הן הבנות דין וחשבון הלא כתובות והן הבנות ענבי זעם שהועלו על הכתב ביטאו "כללים סמויים" שקדמו להן. בשני המקרים הושגו ההבנות לאחר הסלמה

צבאית, והן נועדו למנוע הסלמה כזו מחד גיסא, ולהגדיר את תנאיה מאידך גיסא. בשני המקרים, ובהסלמה קודמת בעקבות חיסולו של עבאס מוסאווי ב-1992, הושגו ההבנות בסיוע מתווכים חיצוניים ולא באמצעות משא ומתן ישיר בין שני הצדדים; אך המתווכים נכנסו לתמונה רק בעקבות ההסלמה, ופתרונותיהם התבססו על כללי המשחק שנקבעו באמצעות מעשים.

3. שימור הבנות

אף שמבצעי דין וחשבון וענבי זעם נראים כשבירת ההבנות בין ישראל לבין ארגון חזבאללה, הן היו חלק מתהליך מתמשך של מיקוח אילם אלים ולא מילולי בין שני הצדדים.

הבנות דין וחשבון נוצרו כאשר ישראל ביקשה להתוות מחדש את הכללים הלא כתובים של הלחימה באזור הביטחון והגיבה בהסלמה על פעילות חזבאללה במסגרת הכללים הקודמים שעליהם התקשה צה"ל להגיב, מפני שכל פעולה נגד חזבאללה שפגעה באזרחים לבנונים הובילה לפגיעה באינטרס הבסיסי של ישראל בזירה זו: ההגנה על יישובי הצפון. לעומת זאת חזבאללה הגיב כדי לבסס את המשוואה הקיימת, שבה שמורה לו הזכות לפעול נגד ישראל ולהגיב נגד אזרחיה, כאשר נפגעים אזרחים לבנונים. ההבנות שהושגו כללו לא רק הסכמה שבשתיקה בנושא הגבלת הלחימה לאזור הביטחון והימנעות מפגיעה באזרחים, אלא גם הסכמה שבשתיקה באשר לתנאי ההסלמה: חציית הקווים האדומים של המגבלה הגאוגרפית ושל ההימנעות מפגיעה באוכלוסייה אזרחית.

הבנות ענבי זעם התבססו על ההבנות של דין וחשבון אלא שכעת הן גם הפכו רשמיות יותר, בזכות מעורבות בין-לאומית גלויה וברורה במסגרת ועדה מפקחת. לשון אחר, הבנות ענבי זעם, אף שהפכו להסכם רשמי ולא נותרו כהבנה סמויה, התבססו על אותם העקרונות שנקבעו בשנים שקדמו להן במסגרת מיקוח סמוי ואלים.

ההבנות הכתובות הפכו למודל רשמי של כללי המיקוח הסמוי בין הצדדים והציגו מפתנים מוצהרים לפעולה מחד גיסא, ומסגרת של פעולות מותרות מאידך גיסא. ככאלו הן שימשו אף בסיס לכללי המשחק שנוצרו עם הנסיגה החד-צדדית של ישראל מלבנון במאי 2000.

מן הראוי לציין כי קשה להפריד כאן את שני הצדדים לצד "רוויזיוניסטי" ולצד "סטטוס קוו", מפני ששני הצדדים נקטו צעדים של שימור ושל שינוי הסטטוס קוו בשלבים שונים של המיקוח. בעוד שחזבאללה חתר לשינוי המציאות המייחסת חשיבות רבה לגבולה של ישראל, הרי שהוא השלים הלכה למעשה עם

קו הגבול בהגבילו את פעילותו לצדו הצפוני והלבנוני; בכך העביר מסר לגבי תקפותו של קו זה ולגבי משמעותו במסגרת כללי המשחק. ישראל אמנם קבעה את קו הגבול כבסיס לסטטוס קוו, אך ניסתה לחרוג ממנו כאשר פעילות חזבאללה מעברו ה"נכון" של הקו הסלימה באופן בלתי נסבל מבחינתה.

ישראל, אם כן, הייתה נכונה לשנות סטטוס קוו שקבעה בעצמה ושחזבאללה עצמו ביקש לשנותו עוד קודם לכן, כדי לערער את הישגיו של חזבאללה בזכות הסטטוס קוו הזה.

קיומה של הבנה שהושגה באמצעות מיקוח אילם הוא זמני, גם אם אי-אפשר לחזות מראש את מועד פקיעתה. הבנה כזו יכולה להסתיים בהסכם רשמי או לקרוס לכלל עימות שממנו עשויה לצמוח הבנה אחרת. בהקשר של יחסי ישראל וחזבאללה, הסטטוס קוו שנוצר הפך עם הזמן לפחות ופחות רצוי בעיני ישראל. שני המבצעים, שבהם למרות פעילות צבאית מאומצת מצד ישראל ולמרות נוכחות צה"ל באזור הביטחון לא נמנעה פגיעה בישובי הצפון, הובילו לשחיקת ערכה של השהייה בלבנון, ובסופו של דבר לנסיגת צה"ל ולמערכת חדשה של מיקוח אילם וכללי משחק ששיאה בהסלמה שהובילה למלחמת לבנון השנייה.

מקורות

אבני, ל', 2007. **יחסי ישראל-ארגון חזבאללה מ"מבצע דין וחשבון" ל"מלחמת לבנון השנייה" (יולי 1993 - יולי 2006) : משטר ביטחון מוגבל או דיאלוג אלים?** עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים.

אדליסט, ר', וא' כפיר, 2000. **רון ארד: התעלומה**, תל אביב: ידיעות אחרונות.

אוזדמיר, ו', 1992. "המתנקשים עקבו אחר אהוד סדן ופוצצו את מכוניתו", **ידיעות אחרונות**, 8.3.92, עמ' 2-3.

אזולאי-יכין, א', 1992. "רבין: לא נירתע מהפעלת כוח כדי להחזיר את השקט לצפון", **ידיעות אחרונות**, 13.11.92, עמ' 3.

אלון, ג', 1993. "ח"כ רן כהן: צריך לתקוף את המחבלים נקודתית ולהחזיק אגרוף קפוץ ומאופק", **הארץ**, 21.7.93, עמ' 3א.

ארליך, ר' 2005. **"הסדר הסורי" בלבנון: הפיכת לבנון למדינת חסות סורית בתקופת אסד האב והתרופפות השליטה הסורית בתקופת בשאר הבן 1975-2005**, רמת השרון: המרכז למורשת המודיעין.

---, 1997. "תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות", בתוך: י' בר-סימן-טוב (עורך), **אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש**, ירושלים: המכון ליחסים בין לאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, עמ' 9-28.

ארנון, א', 2005. **ארץ לבנון**, ירושלים: הוצאת אורן.

בויאר, מ', 1997. **האסטרטגיה הביטחונית של ישראל בדרום לבנון: עשור מתום המלחמה 1985-1996**, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

ביילין, י', 1998. **המדריך ליציאה מלבנון**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

בכור, ג', 1996. "רוב חלקי ביירות נתונים בעלטה לאחר שמסוקי צה"ל הפציצו תחנות שנאים במזרח ביירות", **הארץ**, 16.4.96, עמ' 5א.

בן, א', א' רבין, וג' זהר, 1995. "רבין ידון היום עם רוס בדרכים לשיפור ההבנות ממבצע דין וחשבון", **הארץ**, 10.7.95, עמ' 1א, 5א.

בנזימן, ע', 1996. "מאזן אימה חדש", **הארץ**, מאמרים, 14.4.96, עמ' 1ב.

בן-ישי, ר', 1993. "ארה"ב לחצה על ישראל להבליג", **ידיעות אחרונות**, 25.7.93, עמ' 2.

בר, מ', 1990. **קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה הישראלית**, תל אביב: מערכות.

בראל, צ', 2000. "קטיושה במסלול ההבנות", **הארץ**, 16.2.00, עמ' 3ב.

---, 1996. "מרחיבים את מגרש המשחקים", **הארץ**, מאמרים, 4.4.95, עמ' 1ב.

ברגמן, ר', 2009. **מדינת ישראל תעשה הכל: הקרב החשאי על השבויים והנעדרים**, אור יהודה: כנרת-זמורה-ביתן.

ברום, ש', 1999. **ישראל ודרום לבנון: בטרם הסכם שלום עם סוריה**, תל אביב: מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים.

ברון, ג', וא' מסר, 1993. "חזבאללה ואיראן פוצצו את השגרירות", **ידיעות אחרונות**, 18.3.93, עמ' 7.

ברנע, נ', 1992. "כל האופציות פתוחות", **ידיעות אחרונות**, מוסף השבת, 20.3.92, עמ' 6-7.

גולן, א', 1993. "הליכה על סף התהום", **ידיעות אחרונות**, 19.7.93, עמ' 2.

גזית, ש', 1992. "עוד סדר חדש בלבנון?", **ידיעות אחרונות**, מוסף 24 שעות, 12.11.92, עמ' 3.

גילון, כ', 2000. **שב"כ בין הקרעים**, תל אביב: ידיעות אחרונות.

הורוביץ, מ', 1993. "חילופי אש בין צה"ל לחזבאללה: כוחות צה"ל בלבנון הועמדו בכוננות", **הארץ**, 21.7.93, עמ' 3א.

הכט, ע', 2004. "העימות המוגבל: כמה מאפיינים כלליים של צורת מלחמה ייחודית", בתוך: ח' גולן וש' שי (עורכים), **העימות המוגבל: קובץ מאמרים**, תל אביב: מערכות, עמ' 45-68.

הניג, א', 2005. **פואד: כנגד כל הסיכויים**, תל אביב: ידיעות אחרונות.

זלמנוביץ', ט', ות' בלומנפלד, 1997. "החלטה גורלית", **במחנה**, 7.11.97, עמ' 16.

חלמיש, י', 1999. **תפיסת הביטחון של ישראל בדרום לבנון 1985-1998**, תל אביב: המכללה לביטחון לאומי.

כגן, ק', 2000. **מעצמות גדולות ושכנות קטנות: אזורי השפעה מעצמתיים במאה ה-20**, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.

כתבי סוכנויות הידיעות בלבנון, 1992. "200 אנשי חזבאללה נסוגו צפונה מהכפרים יעטר וכפרא, 800 נותרו", **ידיעות אחרונות**, 24.2.92, עמ' 2.

מרקוס, י', 1996. "עד מתי? עד שהזמן יבשיל", **הארץ**, מאמרים, 16.4.96, עמ' 1ב.

משרד החוץ, 1995. **שנתון המסמכים הרשמיים 1993**, ירושלים: משרד החוץ.

סובלמן, ד', 2003. **כללי משחק חדשים: ישראל וחזבאללה לאחר הנסיגה מלבנון**, תל אביב: מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים.

סלע, א', 1997. "אזור הביטחון: היבטים לבנוניים ואזוריים" בתוך: י' בר-סימן-טוב (עורך), **אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש**, ירושלים: המכון ליחסים בין לאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, עמ' 35-44.

עזאני, א', 2005. **תנועת חזבאללה: ממהפכנות ו"פאן-אסלאמיות" לפרגמטיות ולבנוניות**, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.

עמידרור י', 2001. "הבעיה הלבנונית: האופציות שהיו לצה"ל לפני הפינוי והרלוונטיות שלהן כיום", **בטחון לאומי** 1 (יוני 2001), עמ' 111-127.

רבין, א', 1996. "בעקבות ההרג בנבטיה וכפר כנא התבדו הציפיות לשקט בצפון", **הארץ**, 19.4.96, עמ' 3א.

---, 1995א. "שתי ילדות נפצעו בהפגזות צה"ל בלבנון", **הארץ**, 11.7.95, עמ' 5א.

---, 1995ב. "קצין בכיר בפיקוד צפון: יש הסלמה בלבנון. איני רואה פתרון בטווח הקרוב", **הארץ**, 31.7.95, עמ' 5א.

רבין, א', וג' בכור, 1993. "תחנות שידור בלבנון: צה"ל ממשיך לתגבר כוחותיו: חזבאללה נערך למתקפה ישראלית", **הארץ**, 25.7.93, עמ' 1א.

רבינוביץ', א', 2004. **חבלי שלום: ישראל והערבים 1948-2003**, אור יהודה: דביר.

רוזן, ע', 1993. "כרוניקה של מלחמה שאיש לא רצה", **מעריב**, מוסף השבת, 30.7.93, עמ' 2-3.

רינגל-הופמן, א', וג' ימיני, 1997. "מחדל המודיעין", **ידיעות אחרונות**, מוסף השבת, 15.8.97, עמ' 10-11, 13.

שדה, ד', וס' מנסור, 1992. "החיסול", **ידיעות אחרונות**, 17.2.92, עמ' 2.

שדה, ד', וס' פרי, 1992. "חזבאללה: נפסיק את הקטיושות", **ידיעות אחרונות**, 23.2.92, עמ' 4.

שדה, ד', ס' פרי, וג' קוגן, 1992. "קטיושות בצפון; חשש בלבנון: צה"ל יפלוש", **ידיעות אחרונות**, 19.2.92, עמ' 1, 15.

שיף, ז', 1996א. "ממתינים לתגובת החזבאללה", **הארץ**, 12.4.96, עמ' 1א.

---, 1996ב. "מסלול של פעולה צבאית", **הארץ**, מאמרים, 12.4.96, עמ' ב1.

---, 1996ג. "סימני מצוקה בחזבאללה", **הארץ**, 14.4.96, עמ' 1א, 2א.

---, 1996ד. "פגיעה בתשתית הכלכלית", **הארץ**, 15.4.96, עמ' 1א, 8א.

---, 1996ה. "לישראל אוזל הזמן", **הארץ**, 19.4.96, עמ' 1א, 14א.

---, 1993א. "מסר מהחזבאללה", **הארץ**, 23.7.96, עמ' 1א.

---, 1993ב. "שינוי במדיניות ההפגזות", **הארץ**, 26.7.96, עמ' 1א, 9א.

שלינג, ת', 1981. **חימוש והשפעה**, תרגם ברוך קורות, תל אביב: מערכות.

ששר, מ', 1996. **הביצה הלבנונית: משל"ג לענבי זעם**, ירושלים: הוצאת ששר.

תמיר, מ', 2005. **מלחמה ללא אות**, תל אביב: מערכות.

Arreguin-Toft, I., 2001. "How the Weak Win Wars: a Theory of Asymmetric Conflict", *International Security* 26 (1): 93–128.

Bar-Siman-Tov, Y., 1980. *The Israeli-Egyptian War of Attrition 1969–1970*, New York: Columbia University Press.

Blum, G., 2007. *Islands of Agreement: Managing Enduring Armed Rivalries*, Cambridge MA: Harvard University Press.

Darwish, B. K., 1996. "France Makes a Comeback", in: R. Hollis and N. Shehadi (eds.), *Lebanon on Hold*, London: The Royal Institute of International Affairs, pp. 11–15.

Downs, G. W., and D. M. Rocke, 1990. *Tacit Bargaining, Arms Races and Arms Control*, Michigan: University of Michigan Press.

Gordon, S., 1998. "The Vulture and the Snake, Counter-Guerilla Air Warfare: The War in Southern Lebanon", *Security and Policy Studies* 39: 3–77.

Hamzeh, A. N. 2004. *In the Path of Hizbullah*, Syracuse: Syracuse University Press.

——, 1993. "Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation", *Third World Quarterly* 14 (2): 321–337.

Harik, J. P., 2004. *Hezbollah: The Changing Face of Terrorism*, London and New York: I. B. Tauris.

Ikle, F. C., 1964. *How Nations Negotiate*, New York: Harper and Row.

Jaber, H., 1997, *Hezbolla: Born with a Vengeance*, New York: Columbia University Press.

Kober, A., 2002. "Low Intensity Conflicts: Why the Gap between Theory and Practice", *Defense & Security Analysis* 18 (1): 15–38.

Langlois, C. C., and J. P. Langlois, 1996. "Tacit Bargaining in International Relations: A Game Model and a Case Study", *The Journal of Conflict Resolution* 40 (4): 569–596.

Lipson, C., 1991. “Why Are Some International Agreements Informal?”, *International Organization* 45 (4): 495–538.

Luft, G., 2000. “Israel’s Security Zone in Lebanon: A ‘Tragedy’?”, *Middle East Quarterly* 7 (3): 13–20.

Mack, A., 1975. “Why Big Nations Lose Small Wars: the Politics of Asymmetric Conflict”, *World Politics* 27 (2): 175–200.

Murden, S., 2000. “Understanding Israel’s Long Conflict in Lebanon: The Search for an Alternative Approach to Security during Peace Process”, *British Journal of Middle Eastern Studies* 27 (1): 25–47.

Murphy, R. W., 1996. “The Costs of Wrath: an American Perspective”, in: R. Hollis and N. Shehadi (eds.), *Lebanon on Hold*, London: The Royal Institute of International Affairs, pp. 7–10.

Norton, A. R., 2007. *Hezbollah: A Short History*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

——, 2000. “Hizballah and the Israeli Withdrawal from Southern Lebanon”, *Journal of Palestine Studies* 30 (1): 22–35.

——, 1998. “Hizballah: From Radicalism to Pragmatism?”, *Middle East Policy* 5 (4): 147–158.

——, 1996. “Israel in the Grip of the Insecurity Zone”, in: R. Hollis and N. Shehadi (eds.), *Lebanon on Hold*, London: The Royal Institute of International Affairs, pp. 37–41.

Pipes, D., and Z. Abdelnour, 2000. *Ending Syria’s Occupation of Lebanon: The U.S. Role*. Philadelphia: Middle East Forum.

Posen, B. R., 1993. “The Security Dilemma and Ethnic Conflict”, in: M. E. Brown (ed.), *Ethnic Conflict and International Security*, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp. 103–124.

Qassem, N., 2005. *Hizbullah: The Story from Within*, Trans. From Arabic D. Khalil, London: SAQI.

Rabil, R. G., 2006. *Syria, the United States, and the War on Terror in the Middle East*, Westport CT: Praeger Security International.

Saad-Ghorayeb, A., 2002. *Hizbu'llah: Politics and Religion*, London: Pluto Press.

Schelling, T. C., 1960. *The Strategy of Conflict*, New York: Oxford University Press.

Sela, A., 2007. “Civil Society, the Military, and National Security: The Case of Israel’s Security Zone in Lebanon”, *Israel Studies* 12 (1): 53–78.

Spector, B. I., 1999. “Negotiating with Villains”, in: P. Berton, H. Kimura and I. W. Zartman (eds.), *International Negotiation: Actors, Structure/Process, Values*, New York: St. Martin’s Press, pp. 309–334.

The International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, 1991–1997.

Waldman, A., 2003. *Arbitrating Armed Conflict: Decisions of the Israel-Lebanon Monitoring Group*, Huntington: Juris.

Zald, M. N., 1990. “The Analogy of Organizations as Nation-States”, in: R. L. Kahn and M. N. Zald (eds.), *Organizations and Nation States: New Perspectives on Conflict and Cooperation*, San Francisco and Oxford: Jossey-Bass Publishers, pp. 394–399.

אתרי אינטרנט

הבנות ענבי זעם, 26.6.1996, http://www.knesset.gov.il/process/docs/grapes.htm (נצפה לאחרונה: 18.5.2011)